

Může být architektura – *Freespace*?

Benátské bienále je událostí, jejímž smyslem není – nebo neměla by být – pouhá přehlídka architektonických děl, v popisné rovině. Cílem je identifikování aktuálního společenského problému, v němž hraje architektura zásadní roli, a v rámci konání bienále pak hledání řešení – primárně nástroji architektury. A protože hlavním formátem bienále je výstava, měřítkem naplnění záměru je také čitelné převedení tématu do její podoby.

16. bienále je podle mého názoru zdařilé v rovině první – tedy ve výběru tématu. Méně ale ve srozumitelnosti jeho vysvětlení, ještě méně pak v naplnění jeho potenciálu ve formě výstavy.

MŮŽE BÝT ARCHITEKTURA – FREESPACE?

Kurátorky 16. bienále, Yvonne Farrell a Shelley McNamara, nazvaly jeho téma *Freespace* a svoji definici pojmu formulovaly v obsáhlém manifestu¹. V něm zdůrazňují schopnost architektury poskytovat bohatství pro život každého člověka: „(...) vytvářet útočiště našim tělům a pozvednout našeho ducha. Krásná zeď, která tvaruje okraj ulice, potěší procházejícího, i když nikdy nevstoupí dovnitř. Stejně tak pohled do nádvoří skrz

klenbu; nebo místo, kde se může opřít ve stínu, či výklenek, nabízející ochranu před větrem a deštěm. (...) Zajímá nás překonání vizuální stránky, s důrazem na úlohu architektury v choreografii každodenního života. (...) Architektura je hra světla, slunce, stínu, měsíce, vzduchu, větru, gravitace, způsobem, který odhaluje tajemství světa. (...) Věříme, že tyto vlastnosti podporují základní architektonickou schopnost žít a podporovat smysluplný kontakt mezi lidmi a místem.“²

Přesto se nejen diváci, ale i mnozí vystavující potýkali s porozuměním významu názvu, a tedy i zastřešující myšlenky bienále.

Na základě čistě lingvistického výkladu je možné s významem slova *freespace*, jako vlastností architektury, dokonce i polemizovat. *Free* znamená – mimo jiné – neomezený, neohraničený, nebránící. Základní vlastností architektury ale je, že vymezuje hmotnými prostředky prostor našeho života, nemůže tedy absolutně neomezovat – anebo přestává být fyzickou architekturou. Podstatné ale je, že toto vymezení může být pro nás pozitivní oporou, nebo negativní determinací.

Nejblíže pojetí kurátorek jsou asi pojmy volný či svobodný prostor. Většina vystavujících je pojala ve dvou základních liniích. Někteří se soustředili na formální podobu

– volný prostor uvnitř vymezení fyzickými hmotami, a zdůraznili, že jeho vytváření je nejzákladnější vlastností architektury. Jiní se zaměřili na vlastnosti architektury, ukazující, že jejím hlavním smyslem není tento prostor sám o sobě, ale způsob, jakým ovlivňuje život člověka v něm.

PŘÍLEŽITOST PRO VLASTNÍ INTERPRETACE

Pro diváka či autora, který je schopen a ochoten vyplnit ponechaný významový prostor vlastními myšlenkami, může být určitá nejasnost tématu paradoxně výhodou (a vlastně druhem *Freespace*). Existuje poněkud zlomyslné rčení, že nejzajímavější bývají hodnocení nejméně zajímavých filmů, protože během sledování neruší kritiky v toku jejich vlastních, nezávislých myšlenek.

Jak tedy jako divák číst bienále? Možná – zahrát si hru. Přijmout, že most vysvětlení tentokrát v řadě expozic neexistuje, a brodit se vlastníma nohama. Nejprve využít, a posléze naopak včas odložit klíče doprovodných a často formálních textů, nabízených kurátorkami i participanty, a spolehnout se na vlastní čtení. Základní návod, byť mnohovýznamový, je v manifestu *Freespace*. A pravidla mohou znít například: poddat

Obr. 1

Gion A. Caminada, výstava Arsenal

Obr. 2

Paredes Pedroza Arquitectos, výstava Arsenal

se situacím jednotlivých prezentací jako reálnému prostoru – stejně jako v architektuře v prostředí běžného života. A snažit se zachytit, jak k nám promlouvá, co v něm zažíváme, jaké souvislosti nám propojuje, jaké asociace evokuje. Pokud se to povede, pak naplníme smysl tématu bienále: pocítit a zamyslet se, jak může architektura obohatovat naše životy, a zároveň možná i pochopit, jakými nástroji a vlastnostmi tak činí.

FREESPACE IS IN OUR MIND

Osobně jsem si vytvořila interpretaci: „Freospace is in our mind“. V níž jediný skutečně svobodný a neomezený prostor architektury je ve způsobu, jakým ho sami vnímáme. Protože skutečný obraz reálného prostředí, který si vytváříme skrze bytí v něm – je ten ve vlastní hlavě.

Proto mne oslovily prezentace, které se zabývají právě vnímáním a prožíváním prostoru, tím jak ovlivňuje náš život, a odpovídajícími přístupy k jeho tvorbě. Považuji to totiž v současné době, kdy se základní cíl architektury, kterým je kvalitní život člověka v ní, často ztrácí za jinými hybateli, jako je formální, technokratický a technicistní přístup či dopady neoliberalní ekonomie, za velmi aktuální.

TEORIE, NEBO PRAXE?

Kromě tematického poselství jednotlivých prezentací a kurátorského konceptu jako celku považuji za důležitá i sdělení mezi řádky, která často vypovídají o současném stavu architektury a společnosti přinejmenším stejně.

Skutečnost, že ideje Freespace se možná podařilo kurátorkám předat lépe v textové

a mluvené podobě než v rámci realizované výstavy, upomíná na dilema, které je v disciplíně architektury silně přítomné. Mluvit a psát – či stavět? Kam všude a jak napírat energii, chce-li architekt (stejně jako další spoluvůrci architektury) reálně ovlivnit k lepšímu stav světa (a architektury)? Pochopitelně – ideálně oboje. Je to ovšem také otázka příležitostí, nikoli jen volby. Nejpravděpodobnější odpověď je, že ani jedno samo o sobě nestačí. Psaní a mluvení, tam kde nevidíme dopad do reality, se zdá být marné. Vliv nicméně nemusí být okamžitý a dokonce ani explicitně rozpoznatelný. Zároveň se ale domnívám, že někdy nestačí ani pouhé stavění dobrých staveb samo o sobě. Za prvé je jich v současné době tak málo, že je potřeba jim pomáhat; například teoretickými aktivitami, které na ně mohou přitáhnout pozornost, či podílením se na vytváření rámce, ve kterém mohou vznikat další kvalitní stavby. A za druhé realita ukazuje, jak společnost často neumí kvalitu rozpoznat, stejně jako dohlédnout, v čem a proč spočívá, ani souvislosti jejího vzniku. V tomto ohledu se zdá, že neustálá osvěta – ukazování, psaní, debatování, otevírání očí – má smysl. Že je komplementární k tvorbě staveb a její váha je možná podobná.

PRAVDIVOST V SOULADU ŘEČENÉHO A KONANÉHO

Problémem, který může význam teoretické (zejména proklamativní) roviny devalvovat, je míra pravdivosti v souladu řečeného a konaného. Tato situace je samozřejmě náročnější pro teoretizující architektky, kteří zároveň sami architekturu navrhují. Praktikující architekt ručí za věrohodnost

svých slov vlastním dílem. Možná je jeho kritika ale o to relevantnější a má větší váhu? A také – a to již platí stejně pro teoretika i jakoukoliv jinou profesi – v podstatě zodpovídá také vlastním osobním životem.

Otázka pravdivosti do jisté míry pronásleduje většinu posledních benátských bienále. Remu Koolhaasovi, kurátorovi 14. bienále s názvem Fundaments, který vybudoval svoji kariéru také na populárním (protože šokujícím) hesle „Fuck context“, je těžké plně uvěřit upřímnosti v hledání kořenů a kontextů architektury. Stejně jako jeho proklamace z posledních let, podle kterých stararchitects odzvonilo či jediným smysluplným cílem současné architektury jsou rekonstrukce. To, že se jedná především o marketingový tah, nicméně automaticky neznámá, že ve výsledku se nakonec některá jeho díla nebudou těmito deklaracemi řídit, ani skutečnost, že nemohou pozitivně ovlivnit mínění společnosti.

Do podobné situace se dostal i kurátor minulého, 15. bienále s názvem Architecture in the Front, Alejandro Aravena ihned na úvodní tiskové konferenci, když sám zdůraznil, že je třeba dávat pozor, „aby se z bienále nestala karikatura bienále“³, a posléze tato slova popřela už sama situace zahájení. Rozpor mezi obsazením přednáškového panelu a tématem bienále, představeném jako „architektura pro všechny“ – v rovině tvůrců i uživatelů, hned v úvodu pojmenovala z publika mladá žena, architektka, původem z Indie: „Jak mám uvěřit myšlence bienále, když ji před sebou vidím prezentovat pouze šest bílých, starších mužů, pracujících pro největší korporace globálního byznysu?“

Obr. 3

Francesca Torzo Architetto, výstava Arsenal

Obr. 4

Sanaa, výstava Arsenal

U kurátorek 16. bienále se zase nabízí otázka, nakolik jejich vlastní tvorba plně odpovídá přísným kritériím Manifestu bienále, stejně jako dílo některých participantů, které podle těchto kritérií dle vlastních slov nekompromisně vybíraly. Jak srovnat myšlenku: „(...) měli bychom mít odvalu vyjádřit své zkušenosti a své názory (...) skromným způsobem ...“⁴ a například vlastní stavbu kurátorek, Universitu Luigi Bocconi, jejíž technicky náročné, finančně velmi nákladné a v podstatě formální spektakulární řešení vykonzolované stavby samy charakterizují slovy: „(...) vyvrací gravitaci, protože obrovskou konzolu bez podpory cítíte jako závěs...“⁵

POTENCIÁL KVALITY NA ROZHRAŇÍ SOUKROMÉHO A VEŘEJNÉHO PROSTORU

Na přehlídce lze vysledovat různé přístupy ukazující Freespace. Za důležité považují tyto tři: Potenciál kvality rozhraní soukromého a veřejného prostoru, návrat k bytostným vlastnostem architektury a vnímání architektury uživateli jako měřítko její kvality.

Pokud za jednu z nosných linií budeme považovat přínos architektury pro život jednotlivce i společnosti, podstatnou se stává kvalita prostoru, který je přístupný pro všechny (a který je zároveň také tím pádem zodpovědností všech), tedy prostor veřejný, či prostor soukromý na rozhraní soukromého a veřejného. Obohacení, které soukromá stavba – a to i tam, kde nemusí – dává ze sebe všem. Ve zdůrazněné této rovině spatřuji velký ideový přínos

bienále. V poslední době totiž bývá trochu zjednodušeně akcentován pouze veřejný prostor a paušálně podceňován potenciál soukromého prostoru v jeho vlivu na prostor veřejný. Přitom rozvoj našich měst je v současné době (přinejmenším v Čechách) převážně v rukou soukromých staveb. Děje se tak na základě finančních možností, ale také akceschopnosti, kdy veřejná správa není schopná v podstatě žádné kvalitní veřejné stavby zrealizovat.

Architektura sousedství

Přístup, který bych nazvala „architekturou sousedství“, prezentuje Gion A. Caminada (obr. 1). Síla jeho projektů tkví v tom, že jsou přirozenou součástí místa i života – z nich vyrůstají a do nich vrůstají, jako samozřejmá součást tradice, kultury, přírody. Neodkazují samy k sobě, ale k celku. A civilnost a neefektivnost instalace výstavy lze vnímat jako odraz filosofie neokázalosti, jak Caminadových děl, tak jeho vlastního života.

Zhodnocení tradičního řemesla a kultury pro současnou dobu

Chápání jednotlivé budovy jako kontinuální části celku – prostoru, bytí i času, lze najít také v práci čínského studia Amateur Architecture, pro které je jednotícím prvkem tradiční řemeslo, kultura, přirozenost každodenního života. Když Wang Šu svůj přístup charakterizuje slovy: „Pokud má být moderní architektura jen o profesionálním architektonickém systému, raději bych se nazýval amatérem“, reaguje tak na současný čínský architektonický establishment, v němž dělat architekturu

znamená likvidaci charakteru původních míst, staveb a kultur a kde „architekt je člověk, který sice umí kreslit, ale neví, co kreslí“⁶.

NÁVRAT K BYTOSTNÝM VLASTNOSTEM ARCHITEKTURY

Řada minulých architektonických bienále, stejně jako dalších mezinárodních přehlídek a událostí v poslední době ukazovala a ukazuje zejména sociální, environmentální a společensko-politická témata. Zapomínají ale, že ačkoli tyto – ve své podstatě skutečně zásadní – otázky s architekturou nedělitelně souvisí, jsou spíše jejím cílem či rámcem než její vlastností. A že je nutné se při hledání odpovědi soustředit zejména na přímé nástroje řešení problémů, kterými vládne architektura sama o sobě. Proto oceňuji akcent letošního bienále kladený na návrat k bytostným vlastnostem architektury. K tomu, co dokáže sama svými vlastními silami vykonat na poli podoby a fungování světa.

Jedním ze základních nástrojů architektury je fyzický prostor a řada vystavujících se také k jeho vlastnostem (jako prostoru Freespace?) odkazuje.

Vnitřní volný prostor jako samostatná kvalita

Paredes Pedroza Arquitectos (obr. 2) zkoumají své stavby metodou ztělesnění vnitřního prázdného prostoru. Jako by mohl být samostatnou prostorovou entitou, tvořenou světlem, zvukem, časem, nezávislou na hmotě, která ho produkuje. A akcentují tak jeho specifický význam pro kvalitu bytí v architektuře.

Obr. 5

Souto de Moura, výstava Arsenal

Obr. 6

Machines à penser, výstava ve Fondazione Prada Benátky

„Nejsme kurátorky, ale architektky“⁷

Důraz na samotné vlastnosti architektury deklarovaly i kurátorky bienále, které se – dle vlastních slov – „více než na formu výstavy zaměřily na stavební proměnu výstavních objektů Arsenálu a Giardini, tak aby se samy o sobě staly vystaveným dílem, prostorem k prožitku“.⁸ Tento záměr se podařil a považují ho za další výrazný přínos bienále, včetně jeho zřetelného formulování.

VNÍMÁNÍ A PROŽÍVÁNÍ ARCHITEKTURY

Měkkost tvrdého

V prezentaci studia Francesca Torzo Architetto (obr. 3) použití měkkých materiálů (vymodelování objemu stavby pomocí textilních nití, či hedvábné látky visící v prostoru pro tisk fotografií) ztělesňuje kontrast mezi nezbytnou konstrukční a materiální tvrdostí fyzických hmot a měkkostí existence člověka v ní. Které je třeba číst spíše jako filosofii přístupu k architektuře než informaci o konkrétní stavbě, zato ale filosofii zásadní.

Elementární vlastnosti prostoru

Objekt, který je určen k zážitku z prostoru přímo v místě bienále, zvolil ve své prezentaci například Alvaro Siza: „To, co oceňuji a nejvíce hledám v architektuře, je jasnost a jednoduchost. Z tohoto důvodu čím více charakteru má budova a čím jasnější je forma, tím flexibilnější je její určení.“⁹ Podobně objekty vytvořené přímo ve výstavním pavilonu ateliéry Sanaa (obr. 4) či Valeriem Olgiatim mají za cíl prožitek z reálného prostoru, demonstrujícího elementární vlastnosti architektury.

Architektura jako ostrov

Caruso St John Architects věří v možnosti architektury přesahující pouhý utilitární rozměr. „Realita vás ovlivňuje. Je fyzická, dokonce dřívě, než ji pochopíte, jako umění. (...) zajímáme se o současné umění, o jeho schopnost vyvolat emoce. Proč by architektura nemohla fungovat stejným způsobem?“¹⁰

Architekti se na bienále prezentovali jak na hlavní výstavě, tak jako autoři anglického pavilonu Island. Jeho pojetí využívá schopnosti architektury zprostředkovat silnou myšlenku. Je krajním vyjádřením ideje Freespace, odkazující se na slova Alejandra de la Sota, že architekti by měli „nedělat nic, nejvíce jak je to možné“.¹¹

Společenská (a v kontextu bienále i mezinárodní) sebereflexe, která zde odkazuje mimo jiné i k brexitu, je podle mne tím, co

by měla přehlídka tohoto typu obsahovat. Anglický pavilon zůstává bez instalace, a návštěvníci jsou namísto toho dovedeni na nově vytvořenou terasu nad střechou objektu, kde náhle plují osamoceně nad mořem a městem. Podobnou reflexí byl na minulém, 15. bienále německý pavilon, s proraženými průchozími otvory do zdí historizující stavby, která reprezentuje dobu svého vzniku, směřovanými na pavilony ostatních zemí, deklarující snahu Německa otevřít se Evropě a světu a být jeho aktivní součástí s vědomím zodpovědnosti za celek.

Dávat trvalou radost

Minimální a skromnou formu instalace Souto de Moury (obr. 5) – dvě velké fotografie rekonstruovaného statku Monte Alentejano, můžeme číst jako lapidární poselství: O kvalitě architektury promlouvá především architektura sama. Skutečnost, že fotografie ukazují v nadhledu širší situaci areálu před a po rekonstrukci, potom lze chápat jako zdůraznění důležitosti vlivu nového architektonického vstupu na blízké i širší okolí.

Poetický a zároveň strohý komentář autora přirovnává poslání architektury ke snaze klauna z povídky Henriho Millera, který nechtěl diváky jen rozesmát, ale především dát jim trvalou radost. „Není to ani Vol de Nuit (Saint-Exupéry), ani Belle de Jour (Buñuel), ale pouze rekonstrukce Monte Alentejano (statku v Alentejo), která chce trvale zůstat. Nejtěžší částí nebyla ani konstrukce, ani vyrábění vepřovic, ale upření pohledu na ten úsměv, Úsměv pod provazovým žebříkem (Miller); žebříkem, který neexistoval a který jsme museli vymyslet.“¹²

Pokud porota, která prezentaci Souto de Moury udělila hlavní cenu Zlatého lva, v ní spatřovala a ocenila výše uvedené, pak je to pro architekturu dobrá zpráva.

HUMANISTICKÝ ROZMĚR ARCHITEKTURY

Zlatého lva za celoživotní dílo obdržel v Benátkách Kenneth Frampton. Tento akt lze vnímat také jako určité myšlenkové zastřešení tématu bienále. Tím může být Framptonovo kontinuální odkazování se k humanistickým hodnotám architektury a jejich vytrvalé bránění proti tlakům neoliberální ekonomiky, globalizace či technokracie. Humanistické hodnoty přitom Frampton nechápe čistě antropocentricky (tak jak trochu působí celé bienále), jejich nedílnou součástí je pro něj také zodpovědnost člověka k prostředí planety. Framptonův Freespace je tak spíše prostorem svobody – zodpovědnosti.

MACHINES À PENSER

Souběžně s bienále architektury probíhá ve Fondazione Prada výstava Machines à penser (obr. 6).

Výstava je součástí tematického cyklu galerie, který zkoumá vztah mezi myšlenkami či událostmi a místy jejich zrodu. Propojuje dílo tří myslitelů: Martina Heideggera, Theodora W. Adorna a Ludwiga Wittgensteina, s místy, kde v době jeho vzniku pobývali. Ke dvěma základním rovinám – dílo a místo, pak přidává dvě roviny další: společensko-historickou situaci a ohlasy díla (a místa) v umělecké tvorbě dalších autorů. Konkrétně se výstava zaměřuje na útočiště všech tří filosofů, do nichž se uchýlovali dobrovolně či nuceně. Znamou Heideggerovu chatu v Todtnaubergu, méně známou Wittgensteinovu chatu v norském Sognefjordu a Adornův exilový dům v Los Angeles. Fenomén chaty či exilového domu se zde stává symbolem ohraničené, základní a minimální podoby prostoru pro člověka – azylu, útulny, ostrova, poustevny. Koncentrované elementární místo – koncentrované elementární bytí – koncentrované elementární myšlenky a činy.

Výstava tak ukazuje na konkrétních historických situacích obecnější téma: Jaký vliv má architektura na život člověka a společnosti? Tedy otázku, která podle mne stojí v základu tématu letošního bienále.

*Foto: Pavla Melková a Miroslav Cikán
Překlad anglických textů: Pavla Melková*

POZNÁMKY

- <http://www.labiennale.org/en/architecture/2018/introduction-yvonne-farrell-and-shelley-mcnamara>
- Y. Farrell a S. McNamara, Manifest Freespace
- A. Aravena, z úvodní řeči na tiskové konferenci k zahájení 15. bienále architektury
- Y. Farrell a S. McNamara, Katalog 16. bienále architektury
- Tamtéž
- Wang Shu v: <https://www.dezeen.com/2012/02/28/key-projects-by-wang-shu/>
- Y. Farrell a S. McNamara, z úvodní řeči na tiskové konferenci k zahájení 16. bienále architektury v Benátkách
- Tamtéž
- A. Siza, doprovodné texty k 16. bienále architektury
- Caruso St John Architects, doprovodné texty k 16. bienále architektury
- Caruso St John Architects, katalog k Island
- S. de Moura, doprovodné texty v 16. bienále architektury